

نقش شتر در اقتصاد کویرنشینان مورد: روستای رضا آباد شهرستان شاهرود

دکتر حسن افراخته^۱

علیرضا شاه‌حسینی^۲

۱ - مقدمه

شتر حیوانی است که می‌تواند در شرایط کویری زندگی پرورش داده شود. شترداری به دلیل توان استقامت در برابر کم‌آبی مناطق خشک، جایگاه ویژه‌ای دارد و به همین دلیل، کشتی بیابان و کویر بی‌آب و علف معرفی شده است. در مناطق کویری که فاصله آبادی‌ها از یکدیگر زیاد و منابع آب کمیاب است و سایر چهارپایان مانند اسب، قاطر و الاغ توانایی و تحمل طی این فواصل را بدون مصرف آب ندارند، از شتر برای حمل کالا استفاده می‌شده است.

پرورش و نگهداری شتر به عنوان دام چندمنظوره، از قدیم‌الایام در روستاهای حاشیه کویری رواج داشته است. مردم این منطقه با شناخت محدودیت‌های اقلیمی موجود و توانایی‌های شتر در سازگاری با اقلیم خشک، از قدیم بخشی از نیازهای پروتئینی کشور را از راه پرورش شتر تأمین می‌کردند.

نیاز روزافزون جهان به مواد پروتئینی به دلیل افزایش جمعیت، مسئله تأمین مواد غذایی یکی از دغدغه‌های اصلی کنونی است. بشر، برای حل این مسئله، نیازمند جستجوی منابع جدیدی است. شتر حیوان چندمنظوره‌ای است که به وسیله بشر برای قرن‌ها از جنبه‌های مختلف بهره‌برداری شده است.

کشور ایران به دلیل مناطق وسیع کویری، پتانسیل زیادی برای شترداری دارد، اکوسیستم مناطق فراخشک، خشک و نیمه‌خشک، حدود دو سوم مساحت ایران را شامل می‌شود و وسعت آن حدود یک میلیون و دویست هزار کیلومتر مربع است (راسخ افشار، ۱۳۹۴: ۳۴) مناطق مذکور شرایط مناسبی برای پرورش شتر است؛ این حیوان تولیدکننده گوشت سالم (ارگانیک) است. بنابراین پرورش آن کمک قابل توجهی به امنیت غذایی کشور می‌کند. شتر دارای یک توانایی منحصر به فرد برای تبدیل منابع گیاهی اندک صحرا به گوشت و شیر است؛ اما علیرغم نقش فعال شتر در تولید مواد غذایی دامی، به اهمیت آن کمتر توجه شده است.

۱ - استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی.

۲ - دانشجوی دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی (سیاست‌گذاری روستایی)، دانشگاه خوارزمی.

تولید سالانه گوشت قرمز در ایران ۴۷۶ هزار تن در سال ۱۳۹۴ بوده است که از این مقدار حدود ۵ هزار تن آن (کمی بیش از یک درصد) گوشت شتر است (مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال ۱۳۹۴). یکی دیگر از تولیدات شتر، شیر این حیوان است. در مناطق بیابانی، شتر چهار برابر گاو شیر تولید می‌کند. از طرفی توانایی‌هایش برای ادامه شیردهی در خشک‌سالی‌ها، بیشتر از سایر حیوانات است. (عبداللهی، ۱۳۹: ۱). شیر شتر از نظر چربی، مواد معدنی، پروتئین‌ها و ویتامین‌ها نسبت به شیر سایر دام‌ها مناسب‌تر است؛ و خواص دارویی بسیار زیادی دارد و برای کودکان و افراد مسن فواید زیادی دارد. (زارع، مصطفی‌لو، ۱۳۹۳).

ساکنان کویر از پشم و کرک شتر انواع صنایع دستی از جمله عبا، پوشاک، سجاده، دستکش، سفره آرد، سفره خمیر و ... تولید می‌کنند. عبا بافان نائین بهترین عباهای خود را از پشم شتر می‌بافند.

این حیوان مقاوم تا گذشته‌های نه چندان دور، نقش مهمی در جابه‌جایی کالا و مسافر در کشور ایفاء می‌کرد، اما با ورود وسایل نقلیه موتوری، جایگاه خود را در صنعت حمل و نقل از دست داد؛ با این وجود، امروزه می‌تواند نقش مهمی در گردشگری ایفاء کند.

تعداد شتر در جهان حدود ۲۴ میلیون نفر گزارش شده است که از این تعداد ۲۰ میلیون نفر در آفریقا (۸۳/۶ درصد)، ۳/۹ میلیون نفر (۶/۳ درصد) در آسیا و تعداد کمی در اروپاست. ایران با داشتن ۱۵۵ هزار نفر شتر، از این لحاظ رتبه هفتم را در آسیا و بیستم را در جهان دارد. براساس آخرین آمارهای رسمی تعداد شتر کشور ۱۵۱۹۳۲ نفر گزارش شده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

پرورش شتر در ۲۱ استان کشور رواج دارد. بیشترین تعداد شتر کشور در استان‌های سیستان و بلوچستان (۳۳/۸ درصد)، کرمان (۱۱/۴ درصد)، و خراسان جنوبی (۱۰/۴ درصد) است. استان سمنان با ۵/۴ درصد شتر کشور مقام ششم کشور را داراست.

روستاهای طرود، رضاآباد و احمدآباد خوار توران، در شهرستان شاهرود، عباسآباد در شهرستان میامی، حسنآباد دامغان و خیرآباد سمنان از مهمترین نقاط پرورش شتر در استان سمنان به شمار می‌آیند. در مناطق مختلف استان سمنان بیش از ۱۴ هزار نفر شتر پرورش داده می‌شود. گرچه شتر اهمیت خود را به عنوان حیوان باربر به تدریج از دست داده است و دیگر در صنعت حمل و نقل جایگاهی ندارد، اما هنوز هم به عنوان مصرف‌کننده خشبی‌ترین گیاهان نقش مؤثری در تأمین پروتئین مناطق محروم و دور افتاده ایفاء می‌کند.

هدف اصلی این تحقیق، بررسی وضعیت شترداری و نقش آن در اقتصاد ساکنان روستاهای کویری از نظر اشتغال و درآمد است و کوشش می‌شود. اقتصاد شترداری روستای «رضآباد» به عنوان یکی از مهمترین روستاهای نمونه کویری استان سمنان مورد مطالعه قرار گیرد. این روستا بعد از روستای طرود، دومین قطب پرورش شتر در استان سمنان به شمار می‌رود که حدود ۱۵ درصد شتر استان سمنان توسط ساکنان این روستا نگهداری می‌شود.

۲ - پیشینه تحقیق

در زمینه شتر و شترداری تاکنون پژوهش‌ها و مطالعات متعددی انجام پذیرفته است. بیشتر پژوهش‌های انجام شده در خصوص شتر در زمینه فیزیولوژی و ویژگی‌های زیست‌شناختی شتر بوده است و کمتر به جنبه‌های اقتصادی و فرهنگی این حیوان پرداخته شده است^۱ (شاه حسینی، ۱۳۷۴:۳۶).

مرتضی هنری (۱۳۵۴) در مقاله شترداری در کویر به بررسی جزییات زندگی شتر با ذکر نام‌های این حیوان نزد مردم خور (استان اصفهان) پرداخته است. شفیع‌ی راد (۱۳۶۷) در مقاله شتر و شترداری در مناطق کویری ایران ویژگی‌های شتر را در مناطق مذکور از لحاظ رفتار شناسی بررسی کرده است.

قرهباش و همکاران (۵۶-۱۳۸۷، ۶۷) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه پرورش شتر یک کوهانه ترکمن و تولیدات آن در استان گلستان» به پرورش شتر به شیوه سنتی و همچنین مواردی در رابطه با شیر و فرآورده‌های آن پرداخته‌اند. این مقاله با استفاده از داده‌هایی تألیف شده است که از طریق مصاحبه با شترداران و تکمیل پرسشنامه به دست آمده است.

در تحقیق دیگر یکی از دانشجویان در پروژه کارشناسی خود تحت عنوان «بررسی اجمالی شترداری در منطقه دیر و هره از مراتع استان قم»، دانش، مهارت و تجربه شترداران و ساربانان را مورد بحث و بررسی قرار داده است که می‌تواند یکی از تحقیقات اندک در این زمینه به شمار آید. (کریمی، ۱۳۸۷).

یکی دیگر از محققان در پژوهشی با نام «شتر و شترداری در فرهنگ مردم استان سمنان» به وضعیت پرورش شتر در استان سمنان با تأکید بر جایگاه فرهنگی آن پرداخته است. (ترحمی، ۱۳۸۹). در این تحقیق به مواردی چون تولید مثل و زایش، تغذیه و چرای دام در مراتع، نیاز آبی و تحمل تشنگی، تولید شیر و فرآورده‌های آن، اشاره شده است.

بارانی و شهرکی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان فرهنگ و دانش عامیانه، مطالعه موردی: شیوه‌های سنتی و دانش بومی شترداری، دانش بومی شترداران ترکمن منطقه گمیشان در استان گلستان را در زمینه‌های چراگاه، ترکیب گله، تولید مثل و زایش، جایگاه نگهداری شتر و نشانه‌گذاری گله‌ها معرفی کرده‌اند.

یکی از کارشناسان باتجربه دامپروری در کتابی با عنوان «شتر و توسعه پایدار» به مزایای پرورش شتر نسبت به سایر دام‌ها (در نواحی نیمه‌بیابانی و بیابانی) و تولیدات شتر از قبیل گوشت، شیر، پشم، کرک و ... پرداخته است. (راسخ افشار، ۱۳۹۴). مطالعات انجام شده در زمینه شتر در استان سمنان به مباحث کلی پرداخته است.

عامری و طباطبایی (۱۳۹۶) در پژوهش به شیوه میدانی، مهم‌ترین واژگان و اصطلاحات مرتبط با پیشه شترداری در دهستان طرود شهرستان شاهرود را بررسی کرده‌اند.

۱ - رک شاه حسینی، علیرضا. کتاب‌شناسی شتر. سمنان مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان سمنان، ص ۳۶، ۱۳۷۴.

در این تحقیق با استفاده از اطلاعات دقیق منتج از پرسشنامه‌هایی که از کلیه شترداران روستای رضآباد به دست آمده است و مصاحبه‌های عمیقی که با برخی از شترداران مطلع انجام شده است، به وضعیت و نقش شتر در اقتصاد روستاهای کویری پرداخته شده است. به این امید که نتیجه تحقیق مورد استفاده متولیان توسعه ناحیه و کشور قرار گیرد.

۳ - مبانی نظری

قرارگیری ایران در منطقه خشک و نیمه خشک مردم را مجبور به همزیستی و تطبیق زندگی خود با طبیعت پیرامون خود کرده بود. در طی قرن‌ها بیابانی که زنده بودن محال کرده بود به محل زیست خود تبدیل کردند و در آنجا آرام گرفتند و قدرت خلاقانه‌ای در برابر سختی خصمانه بیابان به دست آوردند. زندگی در بیابان به آن‌ها آموخت بر این پهنه خشک و سخت حکم‌فرمایی کنند (بیزلی و هارورسن، ۱۳۹۲: ۲۵). شتر انطباق شگفت‌آوری با شرایط سخت محیطی دارد. این حیوان دارای مکانیسم‌های انطباقی متمایز رفتاری، فیزیولوژیکی، و ژنتیکی و تغذیه‌ای است که آن‌ها را در برابر تنش‌های مستقیم و غیرمستقیم زیست محیطی قادر به مقاومت می‌سازد (راسخ افشار ۱۳۹۴: ۸۰). شتر در مقایسه با سایر دام‌های نواحی کویری و بیابانی، بهترین دام به شمار می‌رود زیرا رفتار چرای این حیوان کاملاً سازگار با پوشش گیاهی پراکنده بوده و در نتیجه این حیوان می‌تواند چندین روز را بدون نوشیدن آب سپری کند و همین ویژگی آن را قادر می‌سازد تا بتواند از مراتع بسیار دور تغذیه کند. یکی دیگر از مزایای این حیوان آن است که با پاهای نرم و صافی که دارد فرسایش را به حداقل می‌رساند (منصوری نژند و همکاران، ۱۳۹۵).

برای مراتع مناطق بیابانی شتر به مراتب مناسب‌تر از گاو و نشخوارکنندگان کوچک است. برخلاف گوسفند و به خصوص بز که هر قطعه از پوشش گیاهی را تا ریشه پاک می‌کند، شتر از هر بوته یک یا چند لقمه را جدا کرده و سپس به سمت دیگری حرکت می‌کند. آن‌ها سرشاخه‌خوار واقعی هستند (عبداللهی، ۱۳۹۵، همان). پرورش شتر از لحاظ اقتصادی نیز حائز اهمیت است. این حیوان در مقایسه با گاو ضریب تبدیل بالایی دارد و در قیاس با گوسفند و بز، نسبت به وزنش ماده خشک کمتری مصرف می‌کند. گوشت شتر به‌ویژه هاشی (شتر جوان) قابل قیاس با گوشت گوساله است. و از نظر مغذی بودن نیز از گوشت گوسفند، گوساله و مرغ بهتر است (منصوری نژند و همکاران، ۱۳۹۵). شتر در مقایسه با دیگر دام‌ها در برابر بیماری‌ها مقاوم‌تر است.

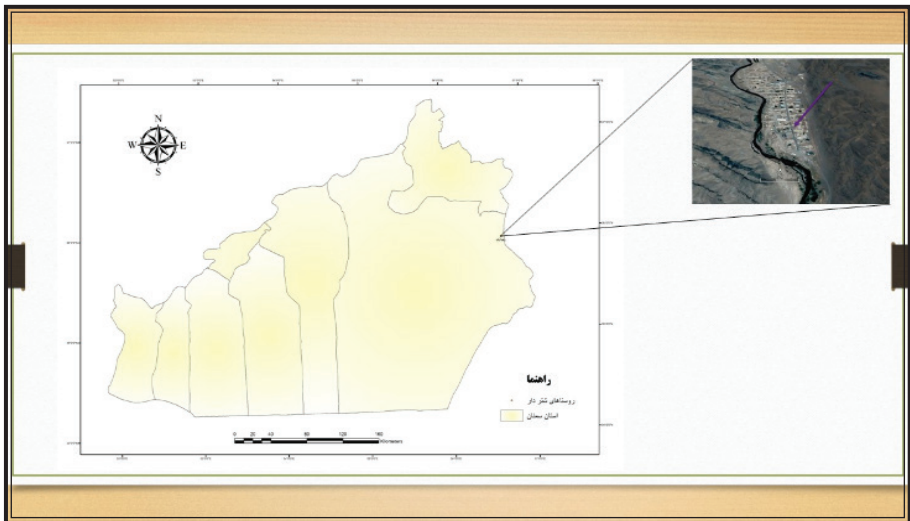
۴ - روش تحقیق

در این مقاله سعی بر آن است که با بررسی محلی و اسنادی اطلاعات لازم گردآوری شود. برای اطلاع از برخی آثار، اطلاعات و داده‌ها از منابع مدون استفاده شده است. برای جمع‌آوری داده‌های میدانی، پرسشنامه تحقیق برای تمامی جامعه آماری (شترداران رضآباد) تکمیل می‌شود.

داده‌های این تحقیق شامل ویژگی‌های شترداران، تعداد شتر، هزینه‌های شترداری (ساربانی، علوفه دستی در خشک‌سالی‌ها)، آب شرب، بهداشت و درمان، حمل و نقل و سایر (خسارات به مزارع)؛ میزان درآمد (فروش انواع شتر و ...)، مبادلات و معاملات (خرید نهاده‌ها و فروش تولیدات)، تلفات و میزان خسارات وارده و ... است.

داده‌های جمع‌آوری شده پس از جمع‌بندی، آمار توصیفی و تحلیل محتوای کیفی تجزیه و تحلیل شده است و در پایان برای بهبود وضعیت شترداری پیشنهادهایی ارائه شده است. رضآباد در شرق استان سمنان، از توابع دهستان خوار و توران بخش بیارجمند و در مختصات ۵۶ درجه و ۴۱ دقیقه طول شرقی و ۵ درجه و ۵۷ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. (نقشه شماره ۲). رضآباد تا مرکز شهرستان (شاهرود) ۲۵۰ و تا بیارجمند (مرکز بخش) ۱۲۳ کیلومتر فاصله دارد. ارتفاع این آبادی از سطح دریا ۸۹۰ متر است. (شاه حسینی، ۱۳۸۳، ۳۹). قلمرو شترداران رضآباد در شمال دهستان خوار و توران قرار دارد. از لحاظ توپوگرافی شامل دشت، تپه ماهورهای کم ارتفاع و تپه‌های ماسه‌ای است.

در این منطقه بیشتر بارش‌ها به صورت باران است و عمدتاً در فصل بهار اتفاق می‌افتد. میانگین سالانه بارندگی این منطقه حدود ۱۱۲ میلی‌متر است.^۱ خاک این منطقه شور و قلیایی است. پوشش گیاهی مراتع آن به علت واقع شدن در اقلیم خشک دارای پوشش غالبی از گونه‌های گیاهی شورپسند از قبیل تاغ، اسکنبیل، شور، سبد و گز می‌باشد. این منطقه از لحاظ آب سطحی و زیرزمینی بسیار فقیر است و آب آشامیدنی اهالی از یک حلقه چاه نیمه‌عمیق و آب شرب دام‌ها از چاه‌های مالدار (چاه‌های دستی کم‌عمق) تأمین می‌شود. نقشه شماره ۱ موقعیت روستای رضا آباد در استان سمنان را نشان می‌دهد.

تمام ساکنان این روستا از طایفه چوداری هستند که تا دهه ۱۳۴۰ در زمره کوچندگان محض (کاملاً کوچ‌رو) بوده‌اند و با مسیر کوچ طولانی و عمودی به ارتفاعات کوه شاهجهان در نیشابور و اسفراین کوچ می‌کردند، اما پس از آن به دنبال وقوع خشک‌سالی به تدریج در محل کنونی روستا، اسکان یافتند، اما هنوز با کوچ افقی و کوتاه از مراتع قشلاقی اطراف آبادی خود بهره‌برداری می‌کنند.

۱ - اطلاعات دریافتی از ایستگاه باران‌سنجی رضآباد.

اقتصاد رضآباد بر پایه دامداری سنتی، شامل پرورش دام سبک (گوسفند و بز) و شترداری استوار است. این آبادی ۷۰ خانوار سکنه دارد. آن‌ها حدود ۷۰۰۰ رأس گوسفند و بز و حدود ۲۰۰۰ نفر شتر پرورش می‌دهند.

دامداران منطقه به دلیل نداشتن مراتع ییلاقی و میان بند، از مراتع موجود به صورت تناوبی بهره‌برداری می‌کنند.

از فرآورده‌های دامی بسیار مهم دامداران منطقه می‌توان به گوشت قرمز و دیگر محصولات از جمله فرآورده‌های لبنی، پشم و کرک اشاره کرد که نقش تعیین‌کننده‌ای در رفع نیازهای مردم بومی منطقه دارد.

صنایع دستی یکی دیگر از فعالیت‌های اهالی به‌ویژه زنان است که در خشک‌سالی‌ها که درآمد حاصل از دامداری کاهش می‌یابد، رونق بیشتری می‌گیرد.

رضآباد یکی از مهمترین روستاهای پرورش شتر در شهرستان شاهرود محسوب می‌شود. مراتع وسیع کویری و نبود فرصت‌های شغلی در سایر فعالیت‌ها از جمله کشاورزی، باعث شده تا ساکنان به دامداری سنتی به‌ویژه شترداری روی آورند؛ این روستا مهمترین قطب پرورش شتر استان سمنان پس از روستای تروند است. حدود ۱۵ درصد شترهای استان سمنان متعلق به این روستاست.

۵- یافته‌های تحقیق

۵-۱- ویژگی‌های شتر

شتر یک حیوان منحصر به فرد و سازگار به محیط‌های گرم و خشک است. نقش و تأثیر بسزای شتر را نمی‌توان در مناطق کویری نادیده گرفت. شتر یک حیوان اهلی غیرمعمول است. این حیوان توانایی مقاومت در برابر اثرات سوء خشک‌سالی شدید را داراست و در مقایسه با نشخوار کنندگان بزرگ و کوچک دیگر، نرخ مرگ و میر در شترهای بزرگسال حتی در شرایط خشک‌سالی بسیار کم است (عبداللهی ۱۱، ۱۳۹۳). این حیوان زینی از گوشت [منظور کوهان] بر پشت دارد با چالاک‌کی از سرزمین‌های شنی می‌گذرد. در خطرناک‌ترین جاها شایستگی خود را به اثبات می‌رساند (فرانک، براونستون، ۶۹، ۱۳۸۷). در خشک‌سالی سال ۱۹۷۳ میلادی در آفریقا که منجر به مرگ ۱۵۰۰۰۰ انسان و بسیاری از احشام گردید، ۱۰۰ درصد گاوها از بین رفتند و حال آن که تنها ۲۰ تا ۳۰ درصد شترها تلف شدند؛ و مردمانی که منبع معاش آن‌ها شتر بود، جان سالم به در بردند (نیاسری و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۲۱).

شتر سازگارترین دام در بحران آبی است. توانایی شتر در ثابت نگه‌داشتن مقدار آب در خون به نحوی تکامل یافته که می‌تواند ۳۰ درصد از وزن خود را در زمان از دست دادن آب کم کند که چیزی معادل ۱۵۰ تا ۲۰۰ لیتر آب می‌باشد (طاهری نیا و همکاران، ۱۳۹۵).

یکی از ویژگی‌های شتر، بویایی قوی حیوان است. این حیوان می‌تواند آب را از فاصله ۸۰ کیلومتری به وسیله استشمام که محصول باکتری‌های هوازی در آب است را حس کند (مقصودی، ۱۹، ۱۳۹۴). شتر در فصل بهار به خاطر وجود علوفه سبز در مراتع و وجود برکه‌های آب (دق) حاصل از بارندگی، کمتر به آب احتیاج پیدا می‌کند و در سال‌های مساعد از لحاظ بارندگی (ترسالی‌ها) این حیوان به مدت سه ماه نیاز به آب ندارد.

در فصل تابستان شتر هر روز نیاز به آب دارد. ضرب‌المثلی بدین مضمون در بین شترداران منطقه رایج است: «در تابستان سه دست و پای شتر در آب و یک دست یا پای دیگرش، در چراگاه باشد» نشانگر اهمیت آب برای این حیوان در فصل تابستان است.

در فصل پاییز شترها هنار می‌شوند، بدین معنی که حیوان یک روز آب می‌نوشد و روز دیگر آب نمی‌خواهد (هنار است).

شتر می‌تواند آبی را بنوشد که درصد شوری آن از آب دریا نیز بیشتر باشد (بیش از ۳ درصد). و یا گیاهانی بخورد که برای بقیه موجودات سمی است. شتر به دلیل داشتن خصوصیات ویژه آناتومی و فیزیولوژی بدن در بین پستانداران معروف است. مکانیسم‌هایی در شتر توسعه یافته که هدر رفت آب را در بیابان‌های داغ کاهش می‌دهد. در شتر مکانیسم‌های کلی دفع آب در بدن موجودات با مدفوع خشک، تعرق و ادرار کم کاهش یافته است. در حالی که گاو ۲۰ تا ۴۰ لیتر مایع را به این صورت از دست می‌دهد، شتر تنها ۱/۳ لیتر آب را از این طریق دفع می‌کند.^۱ (مقصودی، همان)

ساختمان اصلی کوهان از بافت‌های چربی و فیبری تشکیل گردیده و بزرگی آن علامت سلامتی شتر است. بیشترین ذخیره بافت چربی شتر در کوهان جمع شده که به سراسر بدن منتشر می‌شود. این سازگاری جهت انتقال گرما است. در قسمت زیرین بافت کوهان، مقدار زیادی چربی وجود دارد که بستگی به سلامت شتر دارد. شکل و اندازه کوهان از حیوانی به حیوان دیگر با توجه به سازگاری حیوان متفاوت است و پوست به آسانی با کوهان منبسط و منقبض می‌شود. وزن کوهان در شترهای یک کوهانه با تغذیه سالم بین ۱۵ تا ۲۰ کیلوگرم و در حیوان ضعیف‌تر کوچک‌تر و در بعضی از مواقع به کلی از بین می‌رود (شکرچی و همکاران ۱۳۹۵، ۲۴ - ۲۵). اغلب، کوهان را مخزن آب نامیده‌اند چون بر اثر اکسیداسیون یک گرم چربی ۱/۷ گرم آب تولید می‌شود. مقدار اکسیژن لازم برای اکسیداسیون چربی از هوای تنفسی اخذ می‌گردد. به هر جهت کوهان منبع انرژی شتر را تشکیل می‌دهد چون چربی نسبت به سایر مواد غذایی انرژی بیشتری تولید می‌کند. جمع شدن چربی فقط در ناحیه کوهان خود از محسنات وزن شتر می‌باشد. چون اگر چربی در سراسر بدن پخش می‌شد کنترل حرارت و تبدیل آن به آب و مواد غذایی در مواقع احتیاج مشکل می‌گردید (شکرچی، همان).

پشم شتر نازک و نرم است که هم عایق گرمایی و هم خنک‌کننده است، ضمن آن که نور خورشید نمی‌تواند به داخل آن نفوذ کند ولی گرمای بدن به راحتی از آن خارج می‌گردد. (طاهری‌نیا، ۱۳۹۵). پشم شتر به واسطه خاصیت عایق بودن باعث می‌شود که حرارت بدن شتر بالا نرود که نتیجه آن پس‌ندادن آب بدن است که در این حالت شتر برای خنک کردن خود مجبور نیست شدیداً عرق کند و از این طریق مقدار زیادی از آب بدن خود را از دست دهد (ناظرعدل، ۱۳۶۵، ۵۲).

۵-۲- ویژگی های اجتماعی شترداران

در زمان تحقیق (زمستان ۱۳۹۵) تعداد ۸۱ بهره‌بردار در روستای رضآباد خوار و توران به شترداری اشتغال داشته‌اند. از این تعداد ۸۲/۷ درصد ساکن رضآباد و ۱۴ خانوار (۱۷/۳ درصد) در شهر سبزواری و روستاهای تابع آن مانند کلاته مزینان و غنی آباد ساکن بوده‌اند. از مجموع شترداران ۷۷ نفر (۹۵ درصد) مرد و ۴ نفر (۵ درصد) زن بوده‌اند. میانگین سنی شترداران ۴۱ سال محاسبه شده است.

۸۱/۱ درصد شترداران باسواد و ۱۸/۹ درصد بی‌سواد بوده‌اند. مدرک تحصیلی ۶۸/۷ درصد ابتدایی، ۴/۹ درصد سیکل، ۲۰/۳ درصد دیپلم و تنها ۴/۶ درصد تحصیلات بالاتر از دیپلم داشته‌اند. شترداران با تحصیلات بالاتر از دیپلم در خارج از رضآباد ساکن هستند.

۵-۳- ویژگی های اقتصادی شترداران

از ۸۱ خانوار بهره‌بردار در زمینه پرورش شتر، ۲۱ خانوار (۲۶ درصد) تنها به حرفه شترداری؛ ۳۹ خانوار، (۴۸/۲ درصد) علاوه بر شترداری به پرورش دام سبک (گوسفند و بز) اشتغال دارند. ۹ بهره‌بردار (۱۱ درصد) نیز علاوه بر شترداری به ساریانی شترهای دیگر شترداران خرده‌پا و ۱۲ بهره‌بردار (۱۴/۸ درصد) که عمدتاً ساکن سبزواری و یا روستاهای آن هستند. شترداران اخیر در سال‌های گذشته از رضآباد مهاجرت کردند. اما با رضآباد ارتباط دارند و مرتع و خانه پدری خود را حفظ کرده‌اند. این گروه علاوه بر پرورش شتر به سایر مشاغل غیردولتی مانند مکانیکی، دلالی و ... اشتغال داشته‌اند.

به طور میانگین هر خانوار ۲۴/۸ نفر شتر در اختیار داشته است که کمترین آن ۳ نفر و بیشترین آن ۹۸ نفر شتر بوده است. (جدول شماره ۱).

جدول شماره (۱): توزیع شترداران به تفکیک طبقات مختلف

طبقات (نفر)	تعداد شتردار	درصد	درصد تجمعی
کمتر از ۱۰	۱۷	۲۱	۲۱
۱۱ - ۲۰	۳۳	۴۰/۷	۶۱/۷
۲۱ - ۴۰	۱۶	۱۹/۸	۸۱/۵
۴۱ - ۶۰	۹	۱۱/۱	۹۲/۶
۶۱ - ۸۰	۵	۶/۲	۹۸/۸
۸۱ - ۱۰۰	۱	۱/۲	۱۰۰
جمع	۸۱	۱۰۰	۱۰۰

۵-۴- شیوه شترداری و هزینه‌های آن

۵-۴-۱- در یک گله نمونه

چرای شتر در رضآباد به دو شیوه دست‌چران (دارای ساربان) و هوادار (نظارت از دور) رواج دارد. به طور کلی ساربان‌های هوادار شش ماه از سال هوادارند و شش ماه دیگر از سال مجبورند از «بن‌گله» به شیوه «دست‌چرانی» نگهداری کنند. در فصول بهار و پاییز معمولاً هوادار و در فصول تابستان و زمستان به شکل دست‌چران عمل می‌کنند. نیاز هر روزه شترها به آب در فصل تابستان و ضرورت مواظبت‌های تازه متولد شده از گزند حیوانات درنده مثل گرگ، امکان نگهداری از آن‌ها را به شکل هوادار با مشکل مواجه می‌سازد.

هزینه و درآمد یک گله شتر در سال ۱۳۹۵

مهم‌ترین هزینه‌های شترداری، شامل هزینه‌های ساربانی، علوفه دستی، آب شرب و دارو و درمان است. هزینه‌های ساربانی برای هر نفر شتر ماهیانه ۲۰ هزار تومان است البته به استثنای‌های کمی کمتر از یک سال. اما چنانچه شترداری ۵۰ تا ۶۰ نفر شتر داشته باشد ساربان مستقلاً استخدام می‌کند و به او ماهانه ۱ میلیون و سیصد هزار تومان حقوق می‌پردازد. ضمن این که خود شتردار نیز مدیریت و تدارکات را به عهده دارد. دوم: هزینه‌های مربوط به علوفه دستی است. آرد جو، کاه، ذرت و تفاله از مهم‌ترین علوفه‌های دستی هستند که به مصرف شتر می‌رسد. میزان مصرف علوفه دستی در خشک‌سالی‌ها و سال‌های عادی (از لحاظ بارش) متفاوت است. در خشک‌سالی‌ها مصرف علوفه دستی افزایش قابل توجهی می‌یابد. اما در سال‌های دیگر تنها به شترهای لاغر و پیر، شترهای تازه زایمان کرده و لوک‌ها در آستانه فصل جفتگیری علوفه داده می‌شود. در سال ۱۳۹۵، هزینه‌های علوفه دستی برای یک گله ۷۰ نفری، ۱۱ میلیون و ۲۶۰ هزار تومان برای ۱۸/۵ تن انواع علوفه بوده است. به عبارت دیگر این هزینه برای هر نفر شتر ۱۶۰ هزار تومان محاسبه شده است. (جدول شماره ۲). سایر هزینه‌های شترداری شامل تأمین آب شرب (سوخ‌ت برای پمپ آب و یا تعمیر آن)، دارو و سموم و روغن منداب است که هزینه‌های مذکور، حدود ۷۰۰ هزار تومان محاسبه شده است یعنی برای هر نفر شتر ۱۰ هزار تومان.

جدول شماره (۲): هزینه‌های علوفه دستی برای یک گله ۷۰ نفری شتر در روستای

رضآباد خوار و توران ۱۳۹۵

نوع علوفه	مقدار (کیلوگرم)	قیمت واحد (تومان)	جمع (هزار تومان)
ذرت	۲۰۰۰	۳۶۰	۷۲۰
تفاله	۲۰۰۰	۳۵۰	۷۰۰
کاه	۱۲۰۰۰	۶۰۰	۷۲۰۰
آرد جو	۲۵۰۰	۱۲۰۰	۳۰۰۰
جمع	۱۸۵۰۰۰	-	۱۱/۶۲۰

درآمد

مهم‌ترین منبع در آمد شترداران، فروش انواع شتر به‌ویژه هاشی‌های نر است و هاشی‌های ماده در گله نگهداری می‌شوند تا جایگزین اروانه‌های پیر شوند. ضمن این که لوک‌ها و اروانه‌های پیر و مازاد نیز در فصول مختلف سال از گله خارج و به فروش می‌رسند. در گله نمونه، شتردار ۲۲ نفر از انواع شتر به مبلغ ۶۳ میلیون و ۲۰۰ هزار تومان به فروش رسانده است. (جدول شماره ۳).

جدول شماره (۳): فروش انواع شتر در گله نمونه

نوع شتر	تعداد	قیمت واحد (میلیون تومان)	جمع قیمت (میلیون تومان)
هاشی	۱۶	۲/۱	۳۳/۶
لوک	۱	۳/۶	۳/۶
اروانه خلفه (بدون هاشی)	۲	۴	۸
اروانه زایی	۳	۶	۱۸
جمع	۲۲	-	۶۳/۲

درآمد خالص - ۱۹/۳۸ میلیون تومان

درآمد خالص

درآمد خالص یک واحد شترداری سنتی در روستای رضا آباد، ۱۹ میلیون و ۸۲۰ هزار تومان محاسبه شده است. البته در سال‌های غیر خشک‌سالی این میزان در آمد، به دلیل کاهش هزینه‌های خشک‌سالی افزایش می‌یابد.

۵-۴-۲- هزینه و در آمد شترداری در روستای رضا آباد

هزینه‌های جاری پرورش شتر شامل ساربانی، آب شرب، دارو و درمان و علوفه دستی است.

الف - ساربانی

مهم‌ترین و بیشترین هزینه جاری شترداری سنتی، مربوط به ساربانی است. در سال ۱۳۹۵، دستمزد ماهانه چرای هر نفر شتر، دویست هزار ریال (بیست هزار تومان) بوده است؛ به عبارت دیگر هر شتردار سالیانه مبلغ ۲۴۰ هزار تومان بابت ساربانی هر نفر شتر خود می‌پردازد. هزینه ساربانی به‌هاشی‌ها تا پایان دوره شیرخوارگی تعلق نمی‌گیرد، اما همه شترداران برای چرای شترهای خود دستمزد نمی‌پردازند. تنها شش شتردار بزرگ (۷/۵ درصد) ساربان استخدام کرده‌اند که تمامی ساربان‌ها بومی‌روستا هستند. ۱۱ نفر از شترداران (۱۳/۶ درصد) هم ساربانی شترهای خود را به فرزندان‌شان سپرده‌اند. ۲۳ نفر از آن‌ها (۲۸/۴ درصد) نیز به ساربانان دستمزد می‌دهند و ۴۱ نفر (۵۰/۱ درصد) نیز خود ساربانی می‌کنند.

ب - علوفه دستی

شترداران معمولاً برای جلوگیری از تلفات، لاغر شدن حیوان، تقویت لوک‌ها در دوره جفت‌گیری دوره رگای‌هاشی‌ها و زایمان اروانه‌ها آن‌ها را با علوفه دستی مقوی تغذیه می‌کنند. در غیر این صورت تلفات دام افزایش، میزان زایش اروانه‌ها کاهش می‌یابد. و شترداران متحمل خسارات می‌شوند. دوره و میزان تعلیف دستی در خشک‌سالی‌ها افزایش می‌یابد. این امر هزینه‌های شترداری را افزایش می‌دهد. شترداران علوفه دستی مورد نیاز را شامل جو (که بعداً تبدیل به آرد جو می‌شود)، کاه گندم، یونجه و در برخی موارد کنسانتره و پنبه دانه را از مناطق دیگر خریداری می‌کنند. در سال ۱۳۹۵ میانگین هزینه سرانه علوفه دستی هر نفر شتر ۷۱ هزار و پانصد تومان بوده است. و در مجموع ۱۴۳ میلیون تومان هزینه علوفه دستی محاسبه شده است. که ۲۴/۹ درصد هزینه‌های شترداری بوده است. (جدول شماره ۳).

ج: آب شرب

شتر در فصل بهار به خاطر وجود علوفه سبز در مراتع و وجود برکه‌های آب (دق) حاصل از بارندگی، کمتر به آب احتیاج دارد و در سال‌های مساعد از لحاظ بارندگی، شتر به مدت سه ماه (۱۵ فروردین تا ۱۵ خرداد) نیاز به آب ندارد. در صورتی که شتر در این فصل در دشت‌هایی که گیاهان شور دارند تعلیف کند، این مدت به دو ماه (تا ۱۵ اردیبهشت) کاهش می‌یابد. در فصل تابستان، ساریان هر روز ظهر بن گله را به چاه مالداري چراگاه شتر هدایت و با استفاده از آب چاه، آن‌ها را سیراب می‌کند. به قول یکی از شترداران، در این فصل می‌بایست سه دست و پای شتر در آب و یک دست یا پای دیگری در چراگاه باشد.

در فصل پائیز شترها هَنار^۱ هستند و یک روز در میان به آن‌ها آب می‌دهند. آب مورد نیاز هر نفر شتر در این فصل در هر نوبت ۱۰۰ - ۸۰ لیتر است. شترداران چوداری بر این باورند که چنانچه شتر در فصل زمستان علف توچین^۲ بخورد، حیوان هر سه روز یک بار نیاز به آب دارد. اما چنانچه شتران ساریان داشته باشند، سعی می‌شود یک روز در میان حیوان را سیراب کنند. در حقیقت گله شتر یک روز آبی و روز دیگر هَنار است. آب مورد نیاز شترهای رضآباد از چاه‌های کم عمق معروف به چاه‌های مالداري، تأمین می‌شود. عمق این چاه‌ها حدود ۷ تا ۳۰ متر است.

در مراتع رضا آباد ۱۶ حلقه چاه مالداري وجود دارد که عبارتند از: چاه غلامرضا، چاه شیرازی، چاه شور، چاه سگری (۵ حلقه)، چاه شیرین (۴ حلقه)، چاه گل محمد (دو حلقه)، سه تاشی (دو حلقه). به طور میانگین از هر حلقه چاه ۱۳۰ نفر شتر آب می‌نوشند.

در گذشته استحصال آب از چاه، کار بسیار سخت و طاقت فرسایی بود و به عهده ساریانان بود، اما امروزه با نصب موتور پمپ بر روی چاه‌ها این کار به سهولت صورت می‌گیرد. به طور کلی شترها

۱ - هَنار، hanâr بر اساس یک سنت دیرینه، عشایر حوزه کویری، از جمله چوداری‌ها، از اواخر پاییز تا اواخر زمستان دام‌ها را «هَنار» می‌کنند. بدین معنی که دام‌ها را یک روز در میان آب می‌دهند. اما مدت هَناری (روزهایی که شتر آب نمی‌نوشد بسیار طولانی است). به روزی که به دام آب می‌دهند، آبی و به روز (روزهایی) که به دام‌ها آب نمی‌دهند، هَنار می‌گویند.

۲ - علف توچین: علوفه گل‌چین و خوش‌خوراک.

۸ ماه از سال از آب چاه استفاده می‌کنند و ۴ ماه دیگر به‌ویژه در بهار از منابع آب‌های سطحی بهره می‌گیرند و یا این که نیاز به آب ندارند. شتر در فصل بهار به دلیل وجود علوفه سبز در مراتع و وجود برکه‌های آب (دَق) حاصل از بارندگی کمتر به آب احتیاج دارد و در سال‌های مساعد از لحاظ بارندگی (ترسالی‌ها) شتر به مدت سه ماه (۱۵ فروردین تا ۱۵ خرداد) به آب نیاز ندارد. هزینه سوخت و تعمیر پمپ هر چاه سالانه حدود ۱۶۵۰۰۰۰ تومان و هزینه مجموع چاه‌های مالداري منطقه ۲۳ میلیون تومان محاسبه شده است. و سرانه هزینه هر نفر شتر ۱۱۵۰۰ تومان محاسبه شده است. که ۴ درصد هزینه شترداری را شامل می‌شود (جدول شماره ۴).

د: هزینه‌های دارو و درمان

شتر در برابر بیماری‌ها مقاوم است اما با این حال به دلایل مختلف از جمله کم‌آبی، خشک‌سالی و عدم رعایت اصول بهداشتی به بیماری‌هایی نظیر گری، ناهاز، کوری و زردی، مبتلا می‌شود. متأسفانه شترداران منطقه به ندرت دام‌های خود را علیه بیماری‌ها واکسینه می‌کنند و سم‌پاشی جایگاه‌ها نیز انجام نمی‌شود. بیشتر هزینه در بخش بهداشت صرف خرید دارو و روغن منداب می‌شود. ۱/۵ درصد هزینه‌های شترداری مربوط به بخش دارو و درمان است. (جدول: شماره ۴)

جدول: شماره (۴): هزینه‌های جاری شترداری در روستای رضاآباد در سال (۱۳۹۵)

ردیف	نوع هزینه	هزینه سالانه (میلیون تومان)	درصد
۱	ساربان	۳۸۴	۷/۶۶
۲	علوفه دستی	۱۴۳	۹/۲۴
۳	دارو و درمان	۸/۸	۵/۱
۴	آب شرب	۲۳	۴
۵	سایر	۱۷	۹/۲
جمع	---	۸/۵۷۵	۱۰۰

ه: خسارات وارده به مزارع کشاورزی

با این که رضاآباد فاقد اراضی کشاورزی است، شترهای این آبادی به دلیل چرای آزاد و عدم کنترل آن توسط ساربان به مزارع روستاهای مجاور خسارات وارد می‌سازد. در خشک‌سالی‌ها به دلیل فقر مراتع، خسارات وارده به مزارع افزایش می‌یابد. این امر در فصل تابستان نمود بیشتری دارد. در این فصل شتر به آب بیشتری نیاز دارد و برای خوردن آب، خود را به مزارع کشاورزی نزدیک می‌کند. کمتر شترداری در رضاآباد پیدا می‌شود که در طول سال، خساراتی را بابت زیان شتر به مزارع نپردازد. در این حالت صاحب مزرعه، شتر را در بهار بند توقیف کرده و به صاحب آن اطلاع

می‌دهد، سپس میزان خسارت با توافق طرفین و یا پادرمیانی ریش سفیدان تعیین می‌گردد. به این پرداخت خسارت در اصطلاح «خرابی» گفته می‌شود.

در سال ۱۳۹۵، شترداران رضآباد ۸/۲۰ میلیون تومان خسارت به کشاورزان روستاهای هم‌جوار مراتع خود از جمله احمدآباد، دستجرد، پروند، کلاته مزینان، صبری و سگری پرداخت کرده‌اند.

و: تلفات شتر

تلفات شتر هر ساله خسارات سنگینی را به شترداران وارد می‌سازد. این امر در خشک‌سالی‌ها شدت بیشتری دارد.

مهم‌ترین دلیل تلفات شتر در رضآباد عبارتند از: بیماری، سقط جنین، ضعف و لاغری ناشی از کمبود علوفه و خشک‌سالی، حمله حیوانات (گرگ، شغال، روباه و کفتار)، غرق شدن در باتلاق‌ها، عفونت حین زایمان، سرما، تصادف، عفونت بر اثر نشان‌گذاری (داغ) بر صورت‌هاشی، شکستگی دست و پا بر اثر درگیری بین شترها و سرقت. (جدول شماره ۵).

جدول شماره (۵): علل تلفات انواع شتر روستای رضآباد در سال ۱۳۹۵

علت تلفات	هاشی	اروانه	لوک
حیوانات درنده	۲۰	-	-
بیماری	۶۴	۲۳	۲
حین زایمان و سقط جنین	۲۸	۵	-
سرما	۳	-	-
شکستگی	۲	۳	۲
عفونت ناشی از داغ زدن	۲	-	-
غرق شدن	۳	۳	-
تصادف	-	۲	-
نامعلوم و مفقودی	۸	۱۹	۱
لاغری	-	۴	-
جمع	۱۳۰	۵۹	۵

بیشترین علت مرگ هاشی‌ها، گرگ‌زدگی و سرما است. اهمال ساربانان و نداشتن جایگاه مناسب مهم‌ترین علل مرگ و میر هاشی‌ها است.

اروانه‌ها (شترهای ماده) بیشتر در حین زایمان یا به دلیل بیماری تلف می‌شوند. عدم رعایت اصول بهداشتی (سمپاشی نکردن جایگاه، نداشتن سرپناه و جایگاه مناسب، چرب با

روغن منداب، عدم واکسیناسیون) نداشتن آبشخور بهداشتی، عدم رعایت مراقبت‌های بهداشتی در حین زایمان باعث شده است تا تلفات دام افزایش یابد. در سال ۱۳۹۵ در مجموع ۱۹۴ نفر انواع شتر به دلایل یادشده در رضآباد تلف شده‌اند. بیشترین تلفات به ترتیب: هاشی، اروانه و لوک بوده است (جدول شماره ۶) که ارزش اقتصادی آن ۴۹۰/۳۴ میلیون تومان برآورد شده است.

۵- ۴- ۳- درآمد حاصله از شترداری

در حال حاضر تنها درآمد شترداران از فروش هاشی نر (بچه شتر نر) و شترهای نر (لوک) و شتر ماده (اروانه) سالمند است. هاشی‌های نر در ۸- ۱۰ ماهگی به بازار عرضه می‌شوند. در برخی موارد دلان و واسطه‌ها در محل آن‌ها را خریداری و روانه کشتارگاه می‌کنند. سبزوار و بردسکن در استان خراسان رضوی (به دلیل مجاورت و نزدیکی به منطقه) از مهمترین مراکز عرضه شتر است. متقاضیان اروانه‌های هاشیدار یا آستن، عمدتاً ترکمن‌ها هستند. هدف اصلی آن‌ها از خرید اروانه‌ها، بهره‌گیری از شیر آن‌ها است. آن‌ها به اتفاق همسرانشان برای انتخاب اروانه‌های شیروار و اطمینان از سلامت حیوان وارد معامله می‌شوند. دلان و واسطه‌هایی نیز از شهرهای شاهرود و گرمسار نیز برای خرید شتر به رضآباد می‌آیند. در سال‌های اخیر علاقه جوانان رضآباد به پرورش شتر افزایش یافته و آن‌ها نیز برای خرید شتر مازاد شترداران روستای خود اقدام می‌کنند. از بهمن ۱۳۹۴ تا بهمن ۱۳۹۵ شترداران رضآباد ۴۸۹ نفر انواع شتر (هاشی، لوک و اروانه) را به فروش رسانده‌اند (جدول شماره ۲).

جدول شماره (۶): فروش تعداد و انواع شتر و ارزش اقتصادی آن در روستای رضآباد (۱۳۹۵)

نوع شتر	تعداد	میانگین قیمت (میلیون تومان)	ارزش اقتصادی (میلیون تومان)
هاشی	۳۴۵	۱/۹۰۰	۶۵۵/۵
اروانه	۸۸	۳/۷۶۰	۳۳۱
لوک	۵۶	۴/۳۰۰	۲۴۱
جمع	۴۸۹	-	۱۲۲۷/۵

مجموع ارزش اقتصادی فروش شتر در رضآباد، سالانه برابر یک میلیارد و دویست و بیست و هفت میلیون و پانصد هزار تومان محاسبه شده است. به طور میانگین هر خانوار شتردار ۱۵/۲ میلیون تومان، از فروش شتر درآمد داشته است. در سال ۱۳۹۵ اهالی رضآباد ۱۱ نفر هاشی را به مناسبت‌های مختلف ذبح و گوشت آن را مصرف کردند که ارزش اقتصادی آن ۲۲ میلیون تومان محاسبه شده است.

جدول شماره (۷): ارزش اقتصادی شترهای تلف شده شترداران رضآباد (۱۳۹۵)

نوع شتر	تعداد (نفر)	ارزش (میلیون تومان)
هاشی	۱۳۰	۲۴۷
اروانه	۵۹	۲۲۱/۸۴
لوک	۵	۲۱/۵
جمع	۱۹۴	۴۹۰/۳۴

محاسبه درآمد خالص

بر اساس محاسبات به عمل آمده، در مجموع درآمد سالانه از شترداری در روستای رضآباد، ۱۲۲۷/۵ میلیون تومان بوده است که تمام آن حاصل از فروش شتر بوده است. درآمد خالص شترداری در این روستا ۶۵۱/۷ میلیون تومان بوده که میانگین آن برای هر شتردار ۷/۷۹۰ هزار تومان است. کل هزینه شترداری در روستای رضآباد ۵۷۵/۸ میلیون تومان بوده است که ۶۶/۷ درصد آن مربوط به ساربانان است. که عمدتاً توسط خود اهالی انجام می‌شود. هزینه علوفه دستی که بیشتر در خشک‌سالی‌ها به شترداران تحمیل می‌شود نیز ۲۴/۹ درصد از هزینه‌ها را شامل می‌شود. به طور کلی حدود ۹۲ درصد هزینه‌ها را ساربان و علوفه دستی تشکیل می‌دهد و سایر هزینه‌ها شامل آب شرب، دارو و درمان و حمل و نقل، تنها ۸/۴ درصد هزینه‌هاست. اما چنانچه هزینه ساربانان از هزینه‌ها کسر شود درآمد هر خانوار از شترداری ۱۲/۱۰۰ هزار تومان خواهد بود. از طرف دیگر خسارات ناشی از تلفات بالاست. در سال ۱۳۹۵، ۴۸۹/۵ میلیون تومان خسارت ناشی از تلف شدن ۱۹۴ نفر شتر بوده است که یک چهارم ارزش شترهای فروخته شده بود. به خسارت‌های وارده به شترداران باید به خسارتی که شترداران بابت آسیب شترها به مزارع روستاهای منطقه پرداخت می‌کنند اشاره کرد که رقم قابل توجهی (حدود ۲۱ میلیون تومان در سال ۱۳۹۵) بوده است. از آنجا که پرورش شتر مزیت‌های بسیاری از جمله مقاوم بودن در برابر خشک‌سالی، کم‌آبی و بد آبی، بیماری‌ها، مصرف کننده خشکی‌ترین گیاهان مرتعی دارد. با مدیریت صحیح می‌توان درآمد شترداران را به طور چشمگیری افزایش داد. افزایش هزینه‌های شترداری سنتی ناشی از دو عامل است: یکی عوامل طبیعی که پیامد آن خشک‌سالی است. در خشک‌سالی‌ها، مصرف علوفه دستی، آب شرب و داروهای دامی افزایش قابل توجهی دارند. مسئله دوم، مدیریت شترداری است. استخدام نکردن ساربان دائمی که خسارات سنگینی از جمله خسارات وارده به کشاورزان که باید غرامت بپردازند، در معرض حمله حیوانات درنده قرار گرفتن شترها به‌ویژه هاشی‌ها و تصادف با وسایط نقلیه، عدم توجه به مسائل بهداشتی (واکسیناسیون و ...).

از طرف دیگر با مدیریت صحیح می‌توان درآمد شترداران را با راهکارهایی افزایش داد از جمله با استخدام ساربان می‌توان شترها را رام کرد. رام کردن شترها سبب می‌شود تا بهره‌گیری از شیر و پشم حیوان به سهولت انجام گیرد. در گردشگری از آن بهره جست و به طور کلی از حیوان بهره بیشتری برد. و به درآمد شترداران افزود.

۵-۵ - مزیت اکولوژیکی و سازگاری با محیط

۵-۶ - سابقه و مهارت مردمی

پرورش شتر به عنوان یک دام چند منظوره، از قدیم‌الایام در روستاهای حاشیه کویری از جمله در رضآباد رواج داشته است. تا پیش از سال ۱۳۴۰ چوداری‌ها به هنگام کوچ، از شتر به عنوان وسیله نقلیه استفاده می‌کردند، بنابراین تنها به قابلیت این حیوان برای سواری و بارکشی توجه می‌شد. گرچه شتر اهمیت خود را به عنوان حیوان باربر به‌ویژه در کوچ از دست داد و دیگر در صنعت حمل و نقل جایگاهی ندارد اما در حال حاضر به عنوان مصرف‌کننده خشبی‌ترین گیاهان نقش مؤثری در تأمین پروتئین کشور ایفا می‌کند. امروزه پرورش شتر صرفاً برای تولید گوشت است و شیر شتر نیز به صورت محدود مورد مصرف ساربانات قرار می‌گیرد و یا به مصرف طب سنتی می‌رسد.

۵-۷ - تولیدات ارگانیک

گوشت شتر به دلیل چرای دائمی این حیوان در مراتع، گوشت ارگانیک (زیستی) محسوب می‌شود. روش پرورش شتر در ایران بسیاری از شرایط تولید ارگانیک را دارا می‌باشد. لذا می‌توان آن را گوشت قرمز ارگانیک نامید (دریایی، ۱۳۹۰: ۲۹). گوشت شتر میزان چربی و کلسترول خیلی کمی را دارا است (عبداللهی ۱۳:۴). و برای بیماران قلبی مفید است (صدری ۱۳۹۵). گوشت شتر از جهت شیمیایی با گوشت سایر دام‌های اهلی تفاوت دارد و در مقایسه با گوشت گاو میزان چربی و خاکستر کمتری دارد (محمدزاده کاخکی و خیاطزاده کوچکی ۱۳۹۵). شیر شتر از نظر چربی، مواد معدنی، پروتئین‌ها و ویتامین‌ها نسبت به شیر سایر دام‌ها مناسب‌تر است، و خواص دارویی بسیار زیادی دارد و برای کودکان و افراد مسن فواید زیادی دارد. (زارع، مصطفیلو ۱۳۹۳). شیر شتر خاصیت ضدسرطانی، آلرژی‌زایی، دیابتی و ضدپاییت است. آنالیز نتایج حاصل از شیر شتر با شیر بز و گوسفند نشان داد که تفاوت قابل توجهی از جهت ارزش غذایی بین شیر شتر و فرآورده‌های لبنی حاصل از آن وجود ندارد و حتی میزان ویتامین موجود در شیر شتر به مراتب بالاتر از دام‌های کوچک است (صدری ۱۳۹۵).

۵-۸ - نقش شتر در توسعه گردشگری

شتر نقش مهمی می‌تواند در گردشگری ایفا نماید. از گذشته‌های دور مسابقات شترسواری ورزش سنتی و میراث بزرگی در کشورهای حوزه خلیج فارس بوده است. شترسواری در تپه‌های ماسه‌ای بسیار مفرح و لذت بخش خواهد بود. هم‌چنین راه‌اندازی تورهای شترسواری در جاده‌های تاریخی همانند جاده صفوی سنگ‌فرش و بازدید از مجموعه‌های تاریخی کویری و حیات وحش کویر جذاب است. استفاده از شتر در مراسم سوگواری امام حسین (ع)، مراسم عروسی سنتی اقوام ساک در حاشیه کویر، مسابقات شترسواری، برگزاری جشنواره‌هایی از قبیل انتخاب «لوک برتر» نیز می‌تواند موجبات جذب گردشگر را به مناطق کویری فراهم سازد. استفاده از نقش شتر در گردشگری متأسفانه مغفول مانده است. امید است تا به پتانسیل این حیوان ارزشمند بیش از پیش توجه گردد.

۶ - نتیجه گیری

شتر ویژگی‌های منحصر به فردی را برای تولید شیر و گوشت در مناطق خشک و نیمه‌خشک داشته و بهره‌وری از آن به خاطر پارامترهای تولیدی‌اش، سازگاری فوق‌العاده‌ای بر محیط‌های خشن و پایداری تولید در سراسر فصل باید مورد توجه قرار گیرد. این حقایق نشان می‌دهد که شتر می‌تواند به طور قابل توجهی معیشت بسیاری از ساکنان روستاها و شهرهای کوچک حاشیه کویر را بهبود بخشد. البته شرط آن بهبود و اصلاح روش‌های سنتی شترداری و یا تغییر آن به شیوه‌های نوین پرورش این حیوان است. برای برنامه‌ریزی منسجم‌تر بهتر آن است که دانش بومی با دانش رسمی تلفیق شوند تا سریع‌تر به اهداف مورد نظر منتج شود. گرچه دانش‌های بومی حاصل تجربیات ارزشمند چند هزار ساله اجدادمان است اما از طرف دیگر تلفیق این دانش با دانش نوین و رسمی که با امکانات روز همخوانی دارد می‌تواند بسیار مؤثر واقع شود. به هر حال با وجود ارزشمند بودن این حیوان، پتانسیل تولیدی‌اش نادیده گرفته شده است. وجود ۱۶۰ هزار شتر در کشور، و ۱۷ میلیون نفر شتر در جهان با توجه به گرم‌شدن کره زمین در سطح جهان و تلاش در جهت کاهش گازهای گلخانه‌ای در کشورهای مختلف صنعتی و نیمه‌صنعتی جهان از شتر به عنوان دام آینده و جایگزین یاد می‌شود. اقدامات فوق می‌تواند منجر به بهره‌برداری از این حیوان به عنوان یک منبع طبیعی برای مقابله با تقاضای غذایی جمعیت روزافزون کره زمین شود.

۷ - پیشنهادها

- ۱ - بیمه شتر از طریق بانک کشاورزی به منظور حفظ سرمایه و آرامش خاطر شترداران.
- ۲ - ایجاد سرپناه (آغل) ویژه شتر در سطح اتراقگاه‌ها با هدف کاهش تلفات به‌ویژه در دوره زایمان و مصون ماندن هاشی‌ها از حمله حیوانات درنده و سرما.
- ۳ - ایجاد کارگاه آسیاب به منظور آرد کردن جو با هدف کاهش هزینه‌های علوفه دستی.
- ۴ - ایجاد آبشخور بهداشتی در آبگاه‌ها در جوار چاه‌های مالداری.
- ۵ - تأکید بر استخدام ساریان، با هدف کاهش تلفات به‌ویژه در دوره زایش، کاهش خسارات وارده به مزارع روستاییان، رام کردن شترها به منظور بهره‌گیری از شیر و پشم و سواری برای گردشگران.
- ۶ - در اختیار نهادن داروهای دامی، روغن منداب، سمپاشی جایگاه‌ها، و واکسیناسیون شترها توسط سازمان‌های ذی‌ربط از جمله دامپزشکی.
- ۷ - تأسیس شرکت تعاونی شترداران با هدف خدمات‌دهی به شترداران و داشتن تشکل صنفی به منظور پیگیری مطالبات.
- ۸ - ترویج پروراندی شترهای مازاد، قبل از فروش یا پیش از آن که روانه کشتارگاه شوند. این امر ضمن این که اشتغال‌زایی فصلی را برای تعدادی از ساکنین فراهم می‌سازد، ارزش افزوده آن نیز نصیب بومیان می‌شود.

منابع و مأخذ

◀ اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، معاونت بررسی‌های اقتصادی، مرکز گردآوری و تحلیل آمار [بی‌تا]. بررسی وضعیت تولید و مصرف گوشت قرمز در ایران. تهران.

- ◀ بارانی، حسین، شهرکی، رضا. فرهنگ و دانش عامیانه (مطالعه موردی: شیوه‌های سنتی و دانش شترداری). دو فصلنامه دانش بومی ایران، س ۱، ش ۱ (بهار و تابستان ۱۳۹۳).
- ◀ بیزلی، الیزابت، هارور سن، مایکل (۱۳۹۲). معماری و آبادانی بیابان. ترجمه مهدی گلچین و نگار محمدی. تهران، روزنه.
- ◀ ترحمی محمد (۱۳۸۹). شتر و شترداری در فرهنگ مردم استان سمنان. سمنان: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، مرکز سمنان.
- ◀ حکمت یغمایی، عبدالکریم. (۱۳۷۰) بر ساحل کویر نمک. تهران، توس.
- ◀ دریایی، محمد (۱۳۹۰). معجزات غذایی و درمانی گوشت و شیر شتر. تهران:
- ◀ راسخ افشار، محمد (۱۳۹۴) شتر و توسعه پایدار. سمنان: حبله رود.
- ◀ شاه حسینی، علیرضا (۱۳۷۴). کتاب‌شناسی شتر، سمنان: مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان سمنان.
- ◀ شاه حسینی، علیرضا، چوداری‌ها قبیله‌ای کویرنشین، (ویرایش دوم) سمنان: حبله‌رود، ۱۳۹۶
- ◀ شفیع‌راده، محمد رضا. (۱۳۶۷). شتر و شترداری در مناطق کویری ایران. کشاورز، س دهم، ش ۱۱۰
- ◀ شکرچی، هاجر، کدیور، مهدی. (۱۳۷۷). تعیین خصوصیات فیزیکی و شیمیایی چربی کوهان شتر و بررسی موارد کاربرد آن در صنعت روغن‌های خوراکی، در هجدهمین کنگره ملی علوم و صنایع غذایی مشهد، پژوهشکده علوم و صنایع غذایی خراسان رضوی پارک علم و فناوری استان خراسان رضوی، ۲۴ - ۲۵ مهر ۱۳۷۷.
- ◀ صدری، رؤیا (۱۳۹۵). بررسی مقایسه‌ای ارزش غذایی شیر شتر با نشخوارکنندگان کوچک و اهمیت اقتصادی پرورش شتر در ایران. در: دومین کنگره ملی شتر، بندر عباس، دانشگاه هرمزگان.
- ◀ طاهری‌نیا، جواد، اسکندری، امیر، عابدی، علی. (۱۳۹۵) شتر، مقاومت در برابر بحران، در دومین کنگره ملی شتر، دوم و سوم بهمن ۱۳۹۵، بهمن ماه ۱۳۹۵. بندر عباس، دانشگاه هرمزگان.
- ◀ عامری، جواد، طباطبایی، سید حسین. واژگان و اصطلاحات شترداری در گونه زبانی طرود. فرهنگ و ادبیات عامه. س ۵، ش ۱۶ (مهر و آبان ۱۳۹۶).
- ◀ عبداللهی، وحیده. اهمیت اقتصادی شتر به عنوان یک جایگزین منحصر به فرد در شرایط بحران در اولین کنفرانس ملی راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار در بخش کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست.
- ◀ فرانک، آیرین، دیوید براونستون (۱۳۸۷) جاده ابریشم. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: سروش.
- ◀ قرهباش، آشور محمد، مسعود احمدی، حسن اکبرپور و قربان محمد، آنه قره چه (۱۳۸۷). پرورش شتر یک‌کوهانه ترکمن و تولیدات آن در استان گلستان. مجله الکترونیک کشاورزی و منابع طبیعی گلستان، ج اول، س اول.
- ◀ کریمی، اصغر (۱۳۸۹) سفرنامه کویر، سمنان: حبله‌رود.
- ◀ محمدزاده کاخکی، وحید، خیاطزاده کوچکی، سیما (۱۳۹۵). شتر، رفتارشناسی، تولیدات و فرآورده‌ها و خواص آن در دومین کنگره ملی شتر، بندر عباس، دانشگاه هرمزگان، دوم و سوم بهمن ماه.
- ◀ مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). سالنامه آماری ایران سال ۱۳۹۴، تهران.
- ◀ مقصودی، شهرام. (۱۳۹۴) پرورش شتر، تهران، آقای کتاب.
- ◀ منصوری نژند، لادن، حدادی سی سخت، فائزه، هاشمیان میمندی، علی. (۱۳۹۵). پرورش اقتصادی و صنعتی شتر. بندر عباس ۲ و ۳ بهمن ۱۳۹۵، دانشگاه هرمزگان.
- ◀ ناظر عدل، کامبیز، (۱۳۶۵) پرورش شتر. تبریز: جهاد دانشگاهی دانشگاه تبریز.
- ◀ هنری، مرتضی. شترداری در کویر. مردم‌شناسی و فرهنگ عامه ایران. ش ۲، (پاییز ۱۳۵۴).